

KØN, FAMILIE OG STUDIET AF VELFÆRDS "REGIMER"¹

Af Jane Lewis

Jane Lewis er professor i historie og sociologi ved universitetet i Oxford. Hun har bl.a. beskæftiget sig med arbejderkvindernes historie og forholdet mellem kvinder, stat og socialpolitik. I denne artikkel kritiserer hun den eksisterende velfærdsstatsforskning for at være kønsbund og for ikke at inddrage familien og de enkelte familiemedlemmers relationer til socialpolitikken.

Et nyligt forslag til et internationalt projekt om konstruktionen af europæiske velfærdsstater og den mulige følge af "Det indre Marked" indeholdt også en reference til kønnet:

"Kønnet udgør en vigtig referenceramme for undersøgelser af udviklingen af fattigdom i Europa. "Køns homogenitet" (dvs. en standard for henholdsvis mandens og kvindens rolle i familien) er indbygget i mange europæiske velfærdsstaters struktur. Tværnationalt adskiller de europæiske ordninger sig imidlertid fra hinanden i kraft af den måde de griber ind i såvel oprettelsen som bevarelsen af husstanden... Disse nationale regimer er uforenelige, men uden en eller anden form for familiemodel er det ikke muligt at "europærisere" de politiske tiltag til bekæmpelse af fattigdom (i husstanden)".²

Der er flere forhold som her gøres gældende: for det første anerkendes kønnet som en vigtig variabel, der imidlertid stadig kun har karakter af "noget ekstra"; for det andet er der en utålmodig tone med hensyn til behovet for at sprede familien/husstanden. Trods det stadigt større antal af historiske og samtidige data har socialforskere endnu ikke studeret omfordelingsmæssige virkninger af socialpolitikken, med det formål at vise, at de ressourcer, der passerer gadedøren i husstanden, ikke nødvendigvis deles ligeligt mellem beboerne.

Ovenstående uddrag viser samtidig et af de store paradokser ved forskningen i velfærd og velfærdsstater. Mens de regler, der er gældende for ret til hjælp og adgangen til at modtage understøttelse, er gennemsyret af antagelser om familierelationer, figurerede familien ikke i den emnekreds, der blev studeret i efterkrigstidens velfærdsanalyser. Indtil fremkomsten af en mere vedholdende feministisk politisk analyse i midten af 1970'erne³, blev det anset for uproblematisk, at undersøgelser af fattigdom standsede ved gadedøren, eller at kampagnen for en af-institutionalisering (af de gamle og de psykisk syge) ind i "samfundet"⁴ afstedkom

formodninger om en kønsbaseret deling af omsorgsarbejdet, der aldrig blev anerkendt eksplicit. Det tidligste og måske et af de vigtigste bidrag til en feministisk socialpolitisk analyse, var at efterspore, hvorledes ønsket om og eksistensen af den mandelige familieforsøger/den kvindelige omsorgsrolle i kernefamilien, var blevet inkorporeret i det tyvende århundredes socialpolitik.

Den almindelige politiske analyse har hverken beskæftiget sig med familien som frembringer og forbruger af velfærd, eller i hvilken udstrækning den borgerlige familieform modsvarer virkeligheden og heller ikke med familiemedlemmers forskellige opfattelser af socialpolitikken.

Gennem det seneste årti er komparative undersøgelser af udviklingen inden for de fleste velfærdsmodeller blevet til en veritabel vækstindustri. Opmærksomheden er blevet rettet mod årsagerne til udviklingen af social forsyng i de udviklede lande i slutningen af forrige århundrede og begyndelsen af dette århundrede, på grundlaget for og årsager til udviklingen af meget forskellige mekanismer og instrumenter til at tilvejebringe velfærd og på resultater i form af omfordeling. Denne litteratur er gledet over i en medborgerskabsdebat om indholdet af de sociale rettigheder, deres tværnationale historiske udvikling og muligheden for enten at forlænge eller forkorte dem. Litteraturen om komparative velfærdsmodeller har ikke inddraget kønsproblematikken. Med hensyn til medborgerskab er der en stærk feministisk litteratur, men den er forblevet uden for hovedstrømningen i velfærdsdebatten.

I denne artikel vil der blive fremført to teser. For det første, at det er afgørende at bringe familien tilbage i analysen af velfærdssystemet i forsøget på at forstå dimensionerne af velfærdssystemets blandingsøkonomi i et tidsperspektiv. Hvis det bliver gjort, vil det samlede billede af velfærdsstaten antage en mere kompliceret form end den simpelt liniære progression fra individualisme til kollektivism. For det andet, at kønnet som variabel er grundlæggende for studiet af velfærdsregimer. Når kønnet bliver integreret i den politiske analyse

vil typologierne, der er blevet udviklet for at forstå udviklingen af velfærdssystemet, opløses. Det skyldes hovedsageligt, at anvendelsen af kønnet som variabel for en analyse tydeliggør spændingen mellem "individ" og "familie" i de antagelser, der ligger til grund for socialpolitikken. Endelig får inddragelsen af kønnet de nuværende parametre for måling af resultater til at fremstå sørgeligt utilstrækkelige.

Velfærdens blandingsøkonomi

Den mest nyskabende analyse af socialpolitik i England i efterkrigstiden undlod at tage såvel familien som den frivillige sektor i betragtning. Den overordentligt vigtige ramme som Richard Titmuss etablerede for at forstå dimensionerne af velfærd, inddrog kun jobskabelse og beskættning, i tillæg til statslige ydelser og overførselsindkomster.⁵ I vid udstrækning er udeladelsen af familien, som altid har været den største tilvejebringer af velfærd, og af de frivillige organisationer, afledt af den britiske velfærdsstats historiske udviklingsforløb.

Standardfremstillinger betonede bevægelsen bort fra diagnostiseringen af fattigdom som et individuelt problem, der fordrede en individuel løsning, enten gennem velgørenhed (for de værdigt trængende) eller fattigdomsloven (for de ikke-værdigt trængende) over til kollektiv forsørgelse på grundlag af borgerrettigheder.⁶ Forklaringen blev rettet mod det tilsyneladende skift fra individualisme til kollektivism. Familien og den frivillige sektor blev i løbet af 1980'erne "genopdaget", som en tilvejebringer af velfærd, primært af regeringer fra det nye højre. Denne forklaringsmodel, med dens særlige blinde punkter, er overraskende af to grunde. For det første, fordi ethvert tiltag til komparative studier (særligt fraværende i velfærdsstaternes tidlige historie) øjeblikkeligt ville have peget på de mere komplekse blandede velfærdsøkonomier, der gælder i andre europæiske lande, hvor frivillige organisationer og kirker ofte fungerede som vigtige producenter af velfærd. Som anført af Paci er det interessant, hvorledes og hvorfor blandingen af velfærd har ændret sig over tid i forskellige lan-

Børnenes kontor er et eksempel på en dansk privat, velgørende institution. Den blev stiftet i 1898 og har som formål at uddele tøj og ved juletid fødevarer mm til ubemidlede familier med børn. Her udleveres tøj fra Børnenes Kontor i København. (ABAs billedarkiv)

de.⁷ For det andet ville en nøjere analyse af tekster skrevet af de personer, der var beskæftiget med sociale tiltag i slutningen af det nittende århundrede og begyndelsen af det tyvende århundrede, have afsløret, at debatten ikke så meget blev tænkt i de dikotomiske termer individualisme og kollektivism, men i forholdet mellem individ, familie og stat. Desværre må mit forsøg på at eksemplificere denne pointe indskrænke sig til det britiske tilfælde, som udgør mit eneste primære kildemateriale. På grundlag af denne eksemplificering er det hensigten at diskutere de mest centrale sociale teoretikere og aktivisters ideer om sociale problemer, social forsørgelse og social forandring i slutningen af det 19. århundrede og begyndelsen af dette århundrede. Afgørende ændringer i

statens ydelser, såsom arbejderes ret til erstatning, folkepension og forsikring mod sygdom og arbejdsløshed, blev i denne periode diskuteret og indført i nogle lande.

Jeg vil argumentere for at det 19. århundredes såkaldte "individualisme" var en del mere kompleks end en simpel tro på egeninteresser og selvhjælp. Denne form for individualisme frembød en model for et altomfattende socialt arbejde, der var afhængig af middelklassekvinders frivillige socialarbejde på baggrund af erfaringer med deres egen familie, og det blev ført ud i livet i den hensigt at frembringe fuldt deltagende samfundsborgere. Som sådan kunne den endog eksistere side om side med en vis grad af statskollektivism. Fokuseringen på individualismen var fremfor alt en praktisk

metode. Fokus var rettet mod individet og familien som både aktør og objekt for velfærd. At reaktionen på den genvakte betoning af en velfærdsmæssig blandingsøkonomi, med særlig vægt på den informelle sektor er blevet dæmpet, skyldes tildels at historien om udviklingen af ideerne om social handling og udførelse er blevet fordrejet. Social teori og social handling var i slutningen af det 19. århundrede og begyndelsen af det 20. århundrede tæt sammenkædet på en måde, der siden er blevet fremmed. De sociale tænkere som også spillede en stor rolle i denne periodes sociale velgørenhed og som besad indflydelsesrige poster som regeringsrådgivere, var tilbøjelige til at se individualisme og kollektivismen som positioner i et spektrum snarere end dikotomier.

Den debat der foregik omkring århundredskiftet om statens rolle var egentlig ikke et regelret opgør mellem fjender og tilhængere af staten.⁸ Som observeret af Stefan Colloni eksisterede der et sæt af hegemoniske antagelser med hensyn til "ideen om tjeneste, pligten til at bidrage til almenvellet, behovet for at klare sig bedst muligt, pligten til selvudvikling og så videre".⁹ Folk som Helen og Bernard Bosanquet, begge markante støtter i Charity Organisation Society, afviste forestillingen om en "atomiseret individualisme", der undergravede ideen om hjælp til selvhjælp, og argumenterede istedet for en etisk eller "højere individualisme".¹⁰ Det indbefattede udviklingen af en mere helstøbt menneskelig natur, og en del af dette pålagde individet at opfylde sine medmenneskelige forpligtelser.

Ud fra det synspunkt fremstod den individuelle karakter som den afgørende faktor for individets vilkår, men det betød ikke at al skyld blev tilskrevet individet, som herefter blot blev overladt til sin egen skæbne: "Et moralsk synspunkt betyder ikke et synspunkt, som anser et spørgsmål for besvaret ved at lægge al skyld på den ulykkelige: det betyder et synspunkt, der anskuer mennesker ikke som økonomiske abstraktioner, men som levende væsner med en historie, selvstændige ideer og en personlighed".¹¹

Med hensyn til at søge en praktisk løsning på fattigdom, lagde dette synspunkt fremfor alt vægt på personlighedens styrke. At forbedre personligheden ville kræve en mere fundamental forbedring end blot en ændring af de økonomiske forhold. Ingen ulykke, uanset hvor kvalfuld den måtte være, var uigenkaldelig før individets vilje var slidt op. Det blev den i reglen kvindelige socialarbejders opgave både at genskabe og styrke individets vilje og moralske karakter. Familien indtog en særlig stilling i disse argumenter om betydningen af menneskelig motivation og personlighed. I følge hovedstrømningen i det 19. århundredes tænkning blev den sociale bevidsthed opbygget gennem familien. Fremfor alt var familien den primære institution i hvilken personligheden blev udviklet og rationelle borgere blev frembragt. I sin indflydelsesrige bog *The Family* (1906) gjorde Helen Bosanquet gældende, at familien var den grundlæggende sociale enhed. Familiens betydning lå i den rolle den spillede for forsøget på at stimulere individets interesser. Naturlig hengivenhed mellem mand og kone, og mellem forældre og børn, sikrede at hjemmet blev et "udklækningsted for borgersind".¹² Familien blev således set som det etiske fundament for en højere etisk stat, et mikrokosmos inden for polis.

I *The Family* anførte Helen Bosanquet, at familiemedlemmers gensidige interesse i hinandens velfærd binder familier stærkere sammen end økonomiske betragtninger, patriarkalsk magt eller primitive moderlige instinkter. Gennem den altruistiske kærlighed der naturligt kendetegnede familierelationer, opnåede individerne bevidsthed om deres enhed med andre. Familien blev set som et "hus på halvvejen", placeret mellem individet og fællesskabet.¹³ Et stærkt medborgerskab og en stærk stat afhang af styrkelsen af båndene mellem individet og familien, og mellem familien og det omgivende samfund.¹⁴ På en måde der ikke er ulig halvtredsernes strukturfunktionalister,¹⁵ blev familien tildelt den afgørende rolle i socialiseringen af individet. Helen Bosanquet trak flittigt på studier af den franske sociolog Frederick Le Play, som hævdede at en "god" fami-

lieorganisering var en essentiel faktor, der bidrog til et folks velstand og tilfredshed. Hvor familiemedlemmer udviklede en indbyrdes følelse af ansvarlighed, argumenterede Helen Bosanquet at "familien fremstillede sig selv som det medium, der kombinerede offentlighedens interesse med privat velfærd". I denne analyse forsvandt de sociale problemer, når familien var stærk og effektiv. Eksempelvis var folkepension unødvendig, der "hvor den stabile familie kombinerer unge og gamle i et stærkt bånd af gensidig hjælpsomhed".¹⁶ Kendetegnet for den vanærede fattige var fraværet af familiefølelse og et fejlslagent forsøg på at socialisere de unge til "arbejds- og lydighedsvaner".

Overfladisk betragtet mindede denne analyse om Herbert Spencers, der udlagde familien som centrum for altruisme, omsorg og beskyttelse, mens den offentlige sfære var karakteriseret af en nådesløs konkurrence.¹⁷ Men i de sociale aktivisters øjne var offentlig og privat i mindre grad gensidigt eksklusive. Helen Bosanquet opregnede familiens forpligtelser til at være at se efter folk, sende dem på arbejde, og tage medansvar for styringen af små samfund ved siden af familien, for eksempel gennem lokalråd. Kampen for at opretholde eksistensen var, ud fra denne tankegang, en kamp for en plads i samfundet, der ikke skulle vindes på grundlag af socialdarwinistiske principper, men af de der ville samarbejde. Og samarbejde blev udviklet igennem familietilhørsforhold.¹⁸

I denne analyse var det vanskeligt at tilbyde familien hjælp uden at ødelægge dens ansvarlighed og karakter. At opnå sociale ændringer ved at ændre den individuelle vilje var nødvendigvis en langsom proces. En vellykket ændring kunne kun ske, når individet var parat til det. Det var derfor usandsynligt at en så grov aktør som staten skulle kunne sikre dette effektivt. I udformningen af politiske indgreb, blev der således opstillet en barriere mellem familien og staten. Men det var hverken fuldstændig i Spencers betydning eller i det Nye Højres i 1980'erne, f.eks. hos en tænker som Ferdinand Mount, der har tilkendegivet sin fjendtlighed imod al professionel indtrængen i hjemmet.¹⁹ Århundredskiftets sociale aktivister tilstræbte

at benytte uddannede frivillige socialarbejdere til at oplyse og uddanne familiemedlemmer, styrke deres personlighed og således styrke ansvarligheden over for samfundet. Bernard Bosanquet henviste til behovet for "en hær af sociale helbredere", der var parate til at overvåge familielivet.²⁰ Socialarbejdere arbejdede med medlemmer af familierne for at gøre dem i stand til at genvinde deres "selvopretholdelse", som var nødvendig for at de skulle blive fuldt deltagende borgere.

Denne dominerende model for social teori og social handling er blevet betegnet som "individualisme", i forståelsen af antikollektivismen. Men faktisk indeholder denne form for individualisme såvel en metode som et redskab til at hjælpe de fattige. Frivillige organisationer fra begyndelsen af det 20. århundrede, såsom Personal Service Organisation eller Guilds of Help var parate til indgå et nyt "partnerskab" med staten, men de fastholdt deres tro på, at socialt arbejde med individer og familier var løsningen på de sociale problemer. Dermed skal ikke fornægtes, at kvindelige socialarbejdere fra middelklassen i praksis ofte søgte at påføre middelklassens normer på de fattige familier og i særlig grad de kønsbestemte forpligtelser, med manden som familieforsørgeren og kvinden som ansvarlig for familiens husholdning, som blev associeret med en "stabil" familie. Men den primære målsætning var hele tiden opnåelsen af deltagende borgere: Helen Bosanquets formåede at kombinere en nidkærhed for socialt arbejde med en støtte til kvinders ret til at stemme, som hun følte ville være særlig vigtig for arbejderklassekvindens muligheder for at realisere sig selv.

Hvis den vigtige plads som familien blev tildelt i de tidlige debatter om udviklingen af social forsørgelse negligeres, vil historien om denne udvikling blive alvorlig fordrejet. Debatten har aldrig udelukkende handlet om individualisme i relation til selvhjælp eller kollektivismen, hvilket heller ikke er tilfældet idag. De mæglende institutioners rolle, hvoraf familiens har været den vigtigste, er afgørende for at forstå den kompleksitet, der er gældende i velfærdsrelationer. Endvidere, ved at forbigå de

her anførte ideer, for i hastværket at byde efterkrigstidens sociale ordening velkommen, blev betydningen af individuel udvikling inden for familien som en måde at deltage på socialt, også tabt, med det resultat at den materielle velfærd blev statens eneste velfærdsmålsætning og det eneste parameter for succes.

Udviklingen af statsvelfærd

De lineære fremstillinger af velfærdsstatens udvikling - fra fattigdomslovenes og velgørenhedsarbejdets mørke til lyset der omkranser Beveridge - der forbigår både familien og den frivillige sektor som frembringere af velfærd, har tenderet mod at udviske kvindernes rolle i skabelsen af de moderne velfærdsordninger. Den gængse litteratur beskæftiger sig således hovedsageligt med økonomiske, institutionelle, politiske og klassemæssige variable, men derimod kun i ringe udstrækning med kønnet som faktor. De ældre funktionalistiske argumenter, der så fremkomsten af socialpolitikken, som en følge af en industrialisering giver nogle forklaringer på, hvorfor moderne stater tog initiativ til at revalidere de skadeslidte, fremme arbejdsmobiliteten og beskytte uddannede (mandlige) arbejdere imod sygdom og arbejdsløshed.²¹ Adskillige mere nutidige til-venstre-for midten fremstillinger om velfærdsstatens udvikling har også lagt vægt på, at kapitalismens overlevelse forudsætter en grad af social beskyttelse.²²

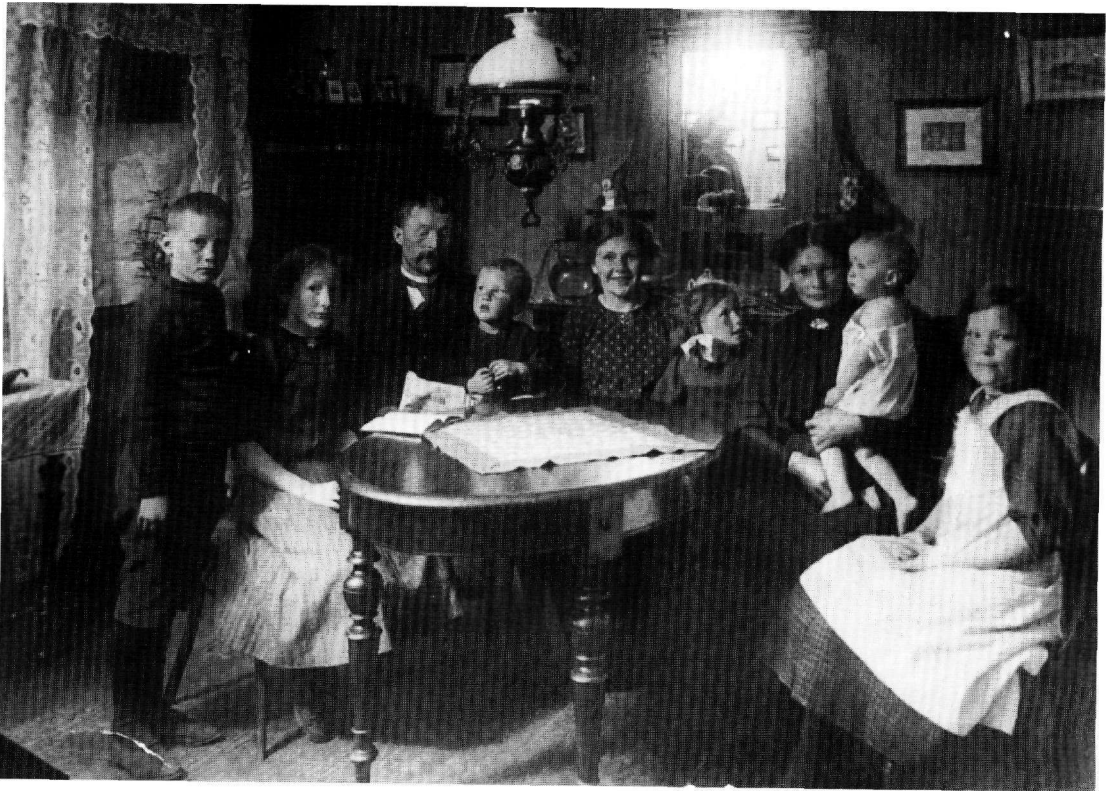
Men tidspunktet for og metoderne til indførelse af social beskyttelse divergerede i de forskellige nationalstater. Forklaringer på denne variation har fokuseret meget mere på aktører og politik, og argumenterne falder i to overordnede kategorier: enten ses den sociale forsørgelse som indført "fra oven" eller som uddraget fra arbejderklassen "fra neden". Theda Skocpol gjorde et energisk forsøg på at bringe staten tilbage i analysen, og pegede på staten og bureaukratiet som autonome aktører.²³ Men hovedparten af deltagerne i denne debat vælger dog at fokusere på betydningen af de sociale klasser.

Eksempelvis har Piven og Cloward fremført, at eliterne gav visse indrømmelser til de fattige

enten for at forhindre social uro, eller som en reaktion herpå, men at udbyttet heraf blev væsentligt forringet, når freden var blevet genskabt. Den socialdemokratiske "magtresource-model", der stammer fra Sverige, har hævdet betydningen af arbejderklassens styrke og måden, hvorpå lønmodtagere var i stand til at bruge den demokratiske stat til at føre klassekampen fra arbejdspladsen ind på den politiske arena.²⁴ Mere nutidige fremstillinger har betonet vigtigheden af alliancer mellem arbejder- og middelklassen i skabelsen af "solidariske" velfærdsstater, der tilvejebringer universelle, skattebaserede ydelser.²⁵

Nyere, hovedsageligt amerikanske, forsøg på at undersøge kvinders rolle i udviklingen af velfærdsstater har understreget omfanget af kvinders sociale velfærdsaktiviteter baseret på "social maternalistisk politik". Sklar har fremført, at dette forhold var vigtigt i USA, hvor "kønnet indtog klassens funktion i skabelsen af velfærdsstaten".²⁶ Koven og Michel har antydnet, at kvinder i de svagt centraliserede stater i slutningen af det 19. århundrede, f.eks. Storbritannien og USA, var i stand til at udøve en betydelig indflydelse gennem deres filantropiske arbejde, som de anskuer positivt sammenlignet med kvindernes manglende magt i institutionaliserede, universalistiske velfærdsstater, som Sverige, her mod slutningen af det 20. århundrede.²⁷ Det er ikke alene svært at bevise - selv de mest berømte af de filantropiske kvinder havde kun en lille indflydelse, hvis den måles i antallet af lovændringer - men i forhold til resultatet forblev hovedparten af 1800-tallets britiske og nordamerikanske kvinder fattige, og fordi den filantropiske indsats var fragmentarisk blev de opnåede ydelser ujævnt fordelt. Koven og Michel antyder også, at kvinder i USA og Storbritannien brugte deres autoritet som eksperter i moderskabs- og børnevelfærd til at bygge stærke kvindebevægelser, som gradvist hjalp dem til at skabe politiske identiteter. Det er en overgeneralisering. Kvinders valgret splittede i virkeligheden den kvindelige filantropiske verden, da den kom til at indgå i national partipolitik.

1 fremstillinger som Koven og Michels, lades

Far, mor og børn. En almindelig arbejderfamilie ca 1905. (ABAs billedarkiv)

de lokale og nationale politiske aspekter i alt for høj grad ude af betragtning. I Storbritannien var socialpolitik omkring århundredskiftet et anliggende for lokalregeringers lovgivning og finansiering. Så godt som alle kvindelige socialaktivister, inklusiv fremtrædende anti-suf-frageter, støttede kvindelig deltagelse i lokalråd, mens den nationale politik med dens indhold af imperial- og udenrigspolitik, primært blev anskuet som mændenes sfære. På lokalplan har kvinder gjort meget for at "domesticere" den sociale administration²⁸, men et af problemerne efter 1900 var, at de socialpolitiske emner blev til storpolitiske anliggender. Der er ingen vægtige beviser for, at kvinder i større tal overskred denne skillelinje og dermed påvirkede udviklingen af velfærdsstatens ydelser.

Faktisk findes der et stort antal beviser, som peger på det modsatte. I takt med professionaliseringen af det sociale arbejde, mistede kvinderne kontrollen over deres uddannelse og regulering. I tillæg hertil, givet den faste adskillelse af social teori og social handling, blev det individuelle sociale arbejde ikke længere anskuet som en integreret del af processen for at opnå sociale ændringer, men blev snarere en aktivitet udelukkende beskæftiget med "problemfamilier", som i det sene 20. århundrede svarer til marginaliserede eller ufortjent fattige i slutningen af det 19. århundrede. Ydelser givet som "en ret" ville imødekomme størstedelen af de trængendes behov. Kvinder formåede ikke at trænge igennem til de højere dele af den civile administration, som forblev

reserveret for mænd, der som Beveridge bevægede sig fra socialt boligbyggeri til planlægning. Kvinder havde heller ikke nogen betydelig national politisk magt i nogen velfærdsstat i midten af det 20. århundrede.

Resultatet af denne politiske og administrative svaghed demonstreres tydeligt af den skæbne, der blev de feministiske argumenter om familieydelse til del i Storbritannien mellem 1918 og 1944.²⁹ Feminister opfattede ydelserne først og fremmest som en måde at belønne kvindernes ubetalte omsorgsarbejde. I det indledende forslag (1918) blev det foreslået at give såvel moder som barn en ydelse. Forslaget hvilede således ikke overraskende på en kontekst af kvinders velfærdsarbejde. Mere radikalt tilstræbte dette forslag at opnå lige løn. Hvis kvinder og børn modtog en social løn, ville mandlige arbejdere ikke længere være istand til at opnå en familieløn gennem forhandlinger. Susan Pedersen har fremhævet at dette krav blev besejret af tre oppositionelle diskurser; for det første argumenterede socialvidenskabsfolk for, at kvinder ikke kunne siges at have afhængige personer; for det andet argumenterede mandlige medlemmer af arbejderpartiet og fagforeningerne for familielønnen som en måde at opretholde mandens løn på, hvorved de ofte afslørede at ansvaret for en familie blev anskuet som et symbol på maskulinitet; og for det tredje afslog embedsmænd at støtte til moderskabet skulle være et egentligt regeringsanliggende. Den endelige lovgivning fra 1944 blev udformet primært for at begrænse inflation som følge af løntryk. Givet de feministiske reformatorers svage politiske udgangspunkt, blev den potentielt radikale karakter af deres forslag således umulig at gennemføre.

Kvindens indflydelse i den frivillige sektor i slutningen af det 19. århundrede, primært som besøgs personer eller socialarbejdere blandt de fattige, kan med rette betragtes som et vigtigt element i udviklingen af de sociale ydelser (i Storbritannien blev der kanaliseret næsten seks gange så mange penge gennem den frivillige sektor som gennem fattigloven), men dette arbejde betød ikke, at kvinder blev lovgivere eller administratorer i det 20. århundredes

velfærdsstat. Ikke desto mindre er det muligt at argumentere for, at kvinders tidlige velfærdsarbejde kom til at påvirke karakteren af de senere statsydelser. Kvinder blev identificeret med en specifik form for indgriben som gjorde dem til de individer i familierne, som senere blev både aktører i og modtagere af de sociale reformer.³⁰ Den kvindelige socialarbejders opmærksomhed var uundgåeligt rettet mere mod kvinder end mænd i arbejderklassen. Det var muligt både at betragte kvinden fra arbejderklassen med mere sympati og samtidig øve mere autoritet over for hende. Fremfor alt var det kvindernes rolle som hustru og mødre, der blev påberåbt, både deres rolle som aktører og objekter for den sociale indgriben. Troen på at presserende sociale problemer, eksempelvis ungdomskriminalitet, kunne overkommes ved hjælp af bedre moderskab holdt sig intakt langt hinsides de filantropiske kvinders ønsker om at promovere fuldbyrdelsen af familieansvar, og blev, især styrket af professionelle og akademiske psykologer i midten af det 20. århundrede. Det var da også som hustruer og mødre, at kvinder blev en del af de nye statslige tiltag for at sikre fastholdelsen af indkomsten.

Velfærdssystemer og kønnet som grundlag for retten til at modtage bistand

I den komparative litteratur om velfærdssystemer tenderer kønnet alene mod at blive fremhævet, når antallet af kvinder i arbejdsstyrken er blevet signifikant³¹. Dette forhold må opfattes som et resultat af forbindelsen mellem økonomisk aktivitet og velfærdsydelser. Det er en fordel eksplicit at erkende denne forbindelse; efterkrigstidens litteratur om velfærdsstater er generelt begrænset til at beskæftige sig med omfordeling.³² Da velfærdsydelser i de moderne velfærdsstater tenderer mod at blive domineret af indkomstsbevarende mekanismer er forholdet, der fokuseres på, spørgsmålet om lønmodtageren og arbejdsmarkedet. De fleste komparative studier benytter data om sociale sikkerhedsordninger som analysens vægtigste kilde. Dette perspektiv forbigår dog et centralt problem i

forhold til både frembringelsen af velfærd og kvindernes position: forholdet mellem ulønnet omsorgsarbejde for børn og voksne i familien, og egentligt betalt arbejde. Hvis kønnet gøres til en central variabel for analysen af velfærdssystemet nødvendiggør det i yderste instans en nydefinerings af arbejdsbegrebet.³³ Det vil i det følgende blive foreslået, at familielønsmodellens styrke kan have potentiale som pejlemærke for kvinders position i velfærdssystemet.

Velfærdsstaterne udviklede forskellige strukturer som havde meget forskellige implikationer for kvinder. Der er blevet udviklet mange typologier for disse strukturer. De tidligste brugte kun de offentlige udgifter som måling, uden hverken at medtænke antallet af personer, der havde behov for velfærd og følgelig omfanget af den nødvendige velfærdsstøtte, eller hvorledes pengene blev anvendt (eksempelvis har embedsmænd i Østrig historisk set opnået de bedste ydelser). Litteraturen er domineret af historiske sociologer og politologer, selvom de fleste bidragsydere anerkender vigtigheden af et historisk perspektiv. Castles har for eksempel givet udtryk for en "mistanke om at vi muligvis ofte stiller de forkerte spørgsmål" og om vigtigheden af "at bevæge os bag ved de selvpåførte metodologiske begrænsninger ved en udelukkende kvantitativ metodologi". Han konkluderer, at "historie afslører den eneste fornuftige måde at hævde at summen er mere end enkelthederne: måden hvorpå menneskelig handling er tilknyttet denne partikulære kontekst".³⁴ Men det er meget svært at kombinere primært og sekundært kildemateriale i en komparativ historisk analyse.³⁵ Således er eksemplerne i dette afsnit, som er taget fra sekundære kilder, anderledes end dem i det foregående afsnit.

Den nyeste typologi, der har vundet indpas, er udviklet af Esping Andersen, og er baseret på en sammenligning af sociale rettigheder, defineret ved i hvilken udstrækning, det er muligt, at folk kan gøre deres egen levelfod uafhængig af markeds kræfterne. Disse rettigheder har udviklet sig forskelligt i velfærdsstaterne. De skandinaviske (socialdemokratiske) lande og i et vist omfang også Storbritannien, kom ud af

Anden Verdenskrig med en forpligtelse til at skabe ydelser og tjenester for alle borgere og fuld beskæftigelse. De konservative/katolske lande som Østrig, Belgien, Frankrig og Tyskland forpligtede sig til i yderste nødsfald at gøre staten til kompensator gennem sociale forsikringsprogrammer organiseret på en sådan måde, at forskellene i status mellem erhvervsgrupperne, og mellem mænd som familieforsøgere og kvinder som hustruer og mødre, blev fastholdt. Princippet om "subsidiaritet" blev også benyttet for at sikre at staten kun intervenerede når familiens ressourcer var brugt op. USA, i et vist omfang også Canada og Australien og fra slutningen af 1980'erne Storbritannien, udviklede "liberale" velfærdssystemer, der var karakteriseret ved ydelser gradueret efter formue og indtægt, og statens residuelle rolle.

Denne gruppering af velfærdsmodeller er både løsagtig og omdiskuteret: Australien bruger for eksempel ganske vist meget få penge på velfærd og har iværksat en række meget strenge indtægts- og formuebestemmelser, men landet har samtidig (siden starten af dette århundrede) haft en tradition for lønninger- som velfærd med et centraliseret overenskomstsystem, der minder meget om Sveriges³⁶. Inden for kategorien af liberale velfærdssystemer, er det kun USA som fuldgyldigt bekender sig til en residual velfærdsstat i relation til overførselsindkomster og ydelser: selv et "post Margaret Thatcher" Storbritannien har fortsat en skattefinansieret national sygesikring.

På den anden side ville det være forkert fuldstændig at afvise, at USA har en velfærdsstat: sociale sikringsprogrammer for pensionister og sundhedsbehandling er omfattende og voksede i omfang selv i løbet af 1980'erne³⁷.

Kønsregimer synes at skære igennem denne form for typologi. Det skyldes kvinders forhold til betalt og ubetalt arbejde og deres komplicerede status som afhængige (og uafhængige) lønmodtagere gennem et livsforløb. Det største bidrag fra både konservativ og liberal side til velfærdssystemet i det 20. århundrede har været i udviklingen af forsikringsordninger, som fungerer via arbejdsmarkedet. Kernen i disse velfærdsprogrammer har således fremfor

alt været til de fastansattes fordel, som primært har været mænd. I de fleste velfærdssystemer har kvinders ret til velfærd derfor været indirekte, som en følge af deres afhængighed af den mandlige forsørger. Opfattelsen af kvinder som afhængige understøttede fremkomsten af modellen af den mandlige forsørger og kvinder og børn som afhængige i de fleste udviklede lande, selvom der var varierende grader, fra en markant udgave i USA, Storbritannien, Tyskland og Holland (en gruppe af lande der inkluderer høj, mellem og lavvelfærdsstater) til de mere komplekse, blandingsmodeller, som Frankrig, der anerkender kvinders medborgerskab både som reproducenter (mødre) og producenter (arbejdere)³⁸, og endelig 70'ernes Sverige, som behandler både mænd og kvinder som medborgerproducenter med hensyn til retten til velfærd. Stærke familieforsørgermodeller tenderer også mod at operere med forsikring/bistandssystemer, hvorved primære ydelser (forsikring) tenderer mod at gå til de regelmæssigt beskæftigede mænd og sekundære serviceydelser (velfærd) går til kvinderne. Det gælder for Holland, Storbritannien og USA. I Tyskland hvor den sociale forsikringsmodel er fremherskende, fungerer systemet med det formål, som Langan og Ostner har kaldt "en kønnet statusfastholdelse", der subsidierer kvinders afgang eller udeblivelse fra arbejdsmarkedet, hvorved de traditionelle kønsrollemønstre fastholdes³⁹. I Storbritannien og Holland havde kvinder ingen selvstændig ret til forsikringsydelser indtil 1970'erne respektive 1980'erne. Hertil skal lægges at kvindernes indtræden på arbejdsmarkedet tenderede mod primært at være halvdagsarbejde. Det gælder i særlig grad for Storbritannien og Holland, hvor hele forøgelsen af gifte kvinder på arbejdsmarkedet siden 1960'erne har været i form af halvtidsarbejde. I disse lande har de sociale regler for tildeling af velfærdsydelser, som har diskrimineret imod gifte kvinder, også påvirket deres indtræden på arbejdsmarkedet.

Resultatet af familielønmodellen har været tre-ledet: for det første har kvinders betalte arbejde været anset som sekundært og er folgeligt blevet dårligt betalt; for det andet er kvin-

ders substantielle bidrag til velfærd, lønnet og ulønnet, blevet ignoreret og dermed også de rettigheder der skulle være fulgt med; for det tredje er kvinders behov blevet defineret i forhold til moderskabet som en social funktion snarere end på basis af individuelle behov⁴⁰. Mens et potentielt eller faktisk moderskab har tjent som begrundelse for det forskellige grundlag for mænds og kvinders rettigheder, har det (nødvendigt) været som hustruer snarere end som mødre, at kvinder i de fleste lande med et socialt sikkerhedssystem er blevet anset for kvalificerede til at modtage ydelser. Det er dog bemærkelsesværdigt, at beskyttende arbejdslovgivning har tenderet mod at være stærk i stærke familieforsørgermodeller med sociale ydelser, som Mary Poovey har fremhævet, er beskyttelse det modsatte af afhængighed.⁴¹ Frankrig oplevede ikke kampanjer imod gifte kvinders arbejde, som de fandt sted i Storbritannien og modsatte sig heller ikke lovfæstet barselsorlov, som det skete i Storbritannien.

Principielt klarer kvinder sig bedre jo mere institutionelt og universelt velfærdssystemet er, det vil sige, jo mere dette system er baseret på borgerrettigheder. I Esping Andersens typologi er dette identisk med den skandinaviske, socialdemokratiske model. Alligevel, som påvist af Arnlaug Leira, forsvinder forestillingen om et skandinavisk velfærdssystem, så snart kønnet inddrages som en variabel. Den norske model, hvor kvinder behandles som hustruer og mødre, er i en række henseender tættere på Storbritannien og Holland end på den svenske model. Sverige er usædvanlig i den forstand, at regeringen siden slutningen af 1960'erne har iværksat en række tiltag, som afgørende har ændret grundlaget for kvindernes sociale rettigheder, fra at være hustruer og mødre til at blive lønarbejdere. Lovgivningens centrale bestanddele, som utvivlsomt blev legitimeret af feministiske krav, skyldes mere behovet for kvindelig arbejdskraft, idet de magtfulde fagforeninger vendte sig imod immigration⁴². Den aktive brug af arbejdsmarkeds- og familiepolitik til at frembringe en signifikant ændring i kvindernes stilling var ikke i sig selv ude af trit med den generelle udvikling af den svenske

Mor klarer det hele. Kærlighedens arbejde bærer lønnen i sig selv. (ABAs billedarkiv)

velfærdsstat, som prioriterede fuld beskæftigelse og samtidig krævede, at de, der var kvalificerede til de mest generøse ydelser, skulle manifestere deres villighed til at arbejde.

Det første skift kom i 1971 med indførelsen af en separat skat, som under indtryk af den høje marginalskat betød, at det bedre kunne svare sig for en families samlede indkomst, hvis kvinden blev udearbejdende, end hvis manden tog overarbejde. Den anden grundlæggende ændring var den drastiske forøgelse af offentlige daginstitutionspladser. Hvor 10% af børn under den skolepligtige alder i 1968 var i pasningsordninger, var tallet i 1987 steget til 47%. Det tredje forhold er forældrenes løn-kompensation i forbindelse med barsel, hvor 90% af indkomsten blev dækket i seks måneder i 1974, blev der i 1980 givet tolv måneders

dækning. Resultatet er, at antallet af svenske kvinder i alderen 25-54 år, som er aktive på arbejdsmarkedet kun er 5% mindre end tallet for mænd i samme aldersgruppe, og husmoderen er så godt som forsvundet. Et stort antal kvinder har deltidsarbejde, men det har dog en anden betydning end halvtidsarbejde i lande med en stærk vægtning af familielønnen. De fleste svenske kvinder arbejder faktisk i fuldtidsstillinger (med de rettigheder der følger), men benytter sig af deres rettighed til at arbejde tre-fjerdedele, mens deres børn er under otte år gamle. I de seneste årtier har den svenske model således behandlet såvel kvinder som mænd som forsørgere, men har dog samtidig indpodet kvindernes "forskel" som mødre.

Det er et faktum at intet velfærdssystem endnu har formået at knytte en signifikant vær-

di direkte an til det ulønnede omsorgsarbejde, som kvinder foretager for familens yngste og ældste medlemmer. Definitionen på de sociale ydelser der følger med borgerrettighederne i institutionelle, universalistiske velfærdsstater er stadig koblet til den uafhængige status som lønmodtager⁴³. Svenske kvinder opnår de bedste belønninger for den form for arbejde, men i kraft af først at gøre sig til arbejdere og derpå at gøre krav på retten til indkomstbevarelse. Kønssystemer opstiller dikotome valg mellem hvorvidt kvinder skal behandles som medborgermødre eller medborgerarbejdere.

Det bliver endnu klarere, hvis vi undersøger det Mary Poovey ville kalde "grænsetilfælde",⁴⁴ nemlig kvinder med børn, men uden mænd. Historisk set har de fleste velfærdsstater haft betragtelige problemer med hensyn til hvorvidt enlige mødre skal behandles som "mødre" eller "arbejdere". I slutningen af det 19. århundrede var det i Storbritannien ikke usædvanligt for enker, den mest talstærke gruppe, opfattet som den der følgelig havde mest behov for ydelser, at blive beordret til at arbejde og derved forsørge et eller to børn, mens resten blev taget til arbejdsanstalter⁴⁵.

I den tidlige del af dette århundrede tiltrak eksemplet fra USA opmærksomhed i Storbritannien. Mange stater var begyndt at betale "moder-pensioner". Disse pensioner, der havde form af enkepensioner, blev dog ikke indført i Storbritannien før 1925 og det var først efter Anden Verdenskrig, under velmagtsdagene for tanker om moderlige afsavn og vigtigheden af konstant moderlig omsorg, at der blev opnået en grad af konsensus om ønskeligheden af at mødre forblev i hjemmene.

Enkelte velfærdssystemer, der er påvirket af familielønsordningen, har stadig en tendens til at behandle enlige mødre som mødre. Således er enlige mødres andel af arbejdsstyrken meget lav i Storbritannien og Holland. Men i USA og Tyskland er denne andel omvendt højere end for gifte kvinders vedkommende: i USA svingede pendulet i løbet af 1980'erne tilbage til modellen fra det 19. århundrede, hvor enlige mødre blev behandlet som arbejdere (på lige vilkår som mænd), der benytter sig af sociale

programmer knyttet til arbejde. I den svenske model, hvor alle mænd og kvinder behandles som arbejdere, er 85% af de enlige mødre på arbejdsmarkedet. Det vigtige er, at hvis modellen for familieløn er forudsat i struktureringen af velfærdssystemet, så følger heraf uforudsigelighed i behandlingen af enlige mødre.

Velfærdssystemer og kønsbaserede indkomster

Analysen af velfærdssystemets omfordelende effekt er blevet foretaget med sociale klasser som den betydeligste variabel, men er desværre, set fra et kønsbaseret omfordelingsperspektiv, stoppet ved husstandens gadedør.

Tidlige socialforskere havde blik for vigtigheden af denne pointe, når de skrev, at kvinder ofte ikke vidste hvor meget deres mænd tjente, eller når de begyndte at studere familiernes budgetter, som afslørede den uensartede deling af penge, mad og beklædning⁴⁶. Først for nyligt er der blevet samlet et omfattende kildemateriale om fordelingen i husholdningen⁴⁷, og det er stødt på modstand fra planlæggere, der er ivrige efter ikke at individualisere behandlingen af mænd og kvinder, både under hensyn til omkostninger og af frygt for implikationerne for ægteskabets rolle som det rigtige sted for seksuelle relationer (adskillelse af kønnene ville for eksempel betyde afslutningen på "samlivsreglen"). I løbet af 1980'erne har amerikanske forskere rettet deres opmærksomhed mod "feminiseringen af fattigdommen"⁴⁸. Feminiseringen af fattigdommen er dog ikke et nyt fænomen⁴⁹, idet britiske data i store træk viser at lige mange kvinder i 1908 og i 1987 modtog understøttelse. Paradoksalt nok er det muligt at hævde, at mens kvinder er fattigere end mænd, har de formået at få mere ud af velfærdsstaten, fordi deres krav om velfærd er mere talrige. Dette gælder også for velfærdsservice. Kvinder har sandsynligvis i højere grad end mænd draget nytte af sundhedsvæsenet og af den offentlige omsorgsservice for gamle og børn. I forsøget på at nå en vurdering af velfærdsydelserne er det derfor vigtigt at udvide den målestok, der anvendes til såvel serviceydelser som ind-

komstoverførelser. Nedsænkningen af den sociale løn i løbet af 1980'erne har haft velfærdsimplicationer, der er stærkt kønsbestemte.

Det er også nødvendigt at inkludere målinger af såvel tid som penge. Fordi kvinder primært har ansvar for det ulønnede arbejde, betyder en udvidelse af deres betalte arbejde, at de ofte i stigende grad bliver fattige på tid. I tilfældet med enlige mødre i Sverige har deres positioner på arbejdsmarkedet sikret dem en af de højeste levestandarder i Europa, men de er samtidig mere fattige på tid end enlige britiske mødre.

Tidsknaphed modvirker social og politisk deltagelse, som, mens det er blevet tabt af syne som en målsætning for efterkrigstidens velfærdsstater, er af afgørende betydning for forsøget på at få fremført krav på den politiske dagsorden. Tiltag til at understøtte en velfærdsrevision kræver imidlertid en mere radikal udvikelse, hvis kønnet skal betragtes som en variabel. Frihed fra frygt for offentlig eller privat vold er et sådant tillæg. Mens både det politiske højre og venstre er enige om betydningen af retten til ikke at blive udsat for utidig indblanding og eftersom retten til velfærd ligger i forlængelse heraf, har kvinder stadig langt at gå førend de kan kræve deres "negative" rettigheder.

Konklusion

Jeg forestiller mig, at forholdet mellem køn og familie i analysen af velfærdssystemer bliver begrebsliggjort noget anderledes end på andre områder. Den feministiske analyse i slutningen af 1960'erne og de tidlige 1970'ere havde ingen problemer med at knytte en direkte forbindelse mellem familien som en kilde til kvindeundertrykkelse og socialpolitikken som underbyggede den borgerlige familieform; Elizabeth Wilson har eksempelvis argumenteret for, at den "sociale velfærdspolitik antog form af intet mindre end en statslig organisering af tilværelsen i hjemmet".⁵⁰ Tanken om, at familiens form og funktion slørede for individuelle familiemedlemmers behov var stærk, og som jeg har antydnet kunne den dog anvendes som en yderligere basis for konstruktionen af en ny

typologi for velfærdssystemer. Men studiet af familien som en mellemliggende struktur i fremskaffelsen af velfærd har ikke desto mindre været mærkbart fraværende fra analysen.

Oversættelse Adam Holm

Noter

1. Denne artikel er en oversættelse af: Jane Lewis: "Gender, Family and the Study of Welfare" Regimes", FREIA Papers 17, 1995, Aalborg Universitets Center.
2. S.Liebfreid og P. Pierson: Building the Welfare State. The Development of Poverty Regimes in the USA and the "USE", TS, 1990, s8.
3. Særligt E. Wilson: Women and the Welfare State, London 1977.
4. For en sammenfattende betragtning se min artikel: "It all Really Starts in the Family.." Community Care in the 1980s' i: Journal of Law and Society 16, 1989, s83-86.
5. Richard Titmuss: The Social Division of Welfare, i: Essays on the Welfare State, London 1963.
6. T.H.Marshall: Class, Citizenship and Social Development, London 1963.
7. M.Paci: Long Waves in the Development of Welfare Systems, i: Charles S. Maier(ed): Boundaries of the Political. Cambridge 1987. s.179-99.
8. F.eks. Rodney Barker: Political Ideas in Modern Britain, London 1978.
9. Stefani Collini: Liberalism and Sociology, Cambridge 1979.
10. Andrew Vincent og Raymond Plant: Philosophy, Politics and Citizenship, Oxford 1984.
11. Bernard Bosanquet: Character in its Bearing on Social Causation, i: B.Bosanquet (ed): Aspects of Social Reforms, London 1895. s.105.
12. B.Bosanquet: The Duties of Citizenship, i: Bosanquet op.cit. s. 10.
13. Helen Bosanquet: The Family, London 1906. s 204-6.
14. B. Bosanquet: The Philosophical Theory of the State, London 1899. s 300.
15. T.Parsons og R.F.Bales: Family Socialization and Interaction Process, Glencoe ill. 1955.
16. H. Bosanquet: The Family op.cit. s 95 og 99.
17. Herbert Spencer: Man Versus the State, 1969, opr trykt 1884.
18. H. Bosanquet: Family op. cit. s 99; Bosanquet: Socialism and Naturel Selection, i: Bosanquet: Aspects op. cit., s 299.
19. Ferdinand Mount: The Subversive Family, London 1983.

20. B.Bosanquet: I- The Majority Report [on the Poor Laws], i: Sociological Review 2, 1909. s 115.
21. H.Wilensky og C.N.Lebaux: Industrial Society and Social Welfare, New York 1958.
22. f.eks.:G.Esping Andersen: The Comparison of Policy Regimes: an Introduction. i: M.Rein, G. Esping Andersen og L.Rainwater: Stagnation and Renewal in Social Policy, New York 1987. s 3-12.
23. Peter B. Evans, Ditrich Rueschmeyer and Theda Skocpol (eds): Bringing the State Back in, Cambridge 1985.
24. F.F.Piven og R.A.Cloward: Regulating the Poor: The Functions of Public Welfare, New York 1971; W.Korpi: The Working Class in Welfare Capitalism: Work, Unions and Politics in Sweden, London 1978.
25. Peter Baldwin: The Politics of Social Solidarity. Class Bases of the European Welfare State. 1875-1975, Cambridge 1990.
26. Citeret i S.Koven og S.Michel: Womenly Duties: Maternal ist Politics and the Emergence of Welfare States in France, Germany, Great Britain and the USA 1880-1920, AHR 1990.
27. op.cit.
28. Paula Baker: The Domestication of Politics. Women in American Political Society 1780-1920, AHR 89(1984); og P. Hollis: Ladies Elect, Oxford 1986.
29. John Macnicold: The English Movement for Family Allowances, London 1980; og J.Lewis: The Politics of Motherhood, London 1980, giver baggrunden for dette, men det følgende bygger hovedsageligt på: Susan Pedersen: The Failure of Feminism in the Making of the British Welfare State, i: Radical History Review 43, 1989. s 86-110.
30. Denis Riley: Am I that Name?, London 1989 har denne pointe.
31. Dette er f.eks. tilfældet hos Esping Andersen i Three Worlds of Welfare Capitalism.
32. Dette frembragte gennem 70érne en neo-marxistisk revisionistisk litteratur, der fokuserede på politik og forhold i produktionen, se f.eks. I. Gough: The Political Economy of the Welfare State(London, 1979). M. Bulmer, J. Lewis and D. Piachaud (ed): The Goals of Social Policy (London, 1989) diskuterer denne udvikling.
33. David Piachaud: The Distribution of Income and Work, i Oxford Review of Economic Policy 3, nr 3,(1989)
34. Francis Castles (ed): The Comparative History of Public Policy, Cambridge, 1989. s 7 og 9.
35. F.eks. Peter Baldwin: The Politics of Social Solidarity, Cambridge 1990, som selv om den er udmærket, næsten drukner i primære kilder. Dan Fox: Health Policies and Health Politics. The British and the American Experience, 1911-65 (Princeton 1986) er et godt eksempel på en total mangel på sammenhæng mellem de to typer af kilder.
36. F. Castles og D. Mitchell: A Radical World og Welfare? The Welfare State and Equality in the English Speaking Family of Nations. Utrykt paper, ANU, 1991.
37. Theodore Marmor: America's Misunderstood Welfare State, New York 1990.
38. Jane Jenson: Gender and Reproduktion, or, Babies and the State. Studies in Canadian Political Economy 20, 1986.
39. M. Langan og I. Ostner: Gender and Welfare. Towards a Comparative Framework.i: Graham Room (red): European Developments in Social Policy.
40. Hilary Land: Who cares for the Family?. i: Journal of Social Policy 7, 1978. s 257-84; og Denise Riley: The Free Mothers: Pronatalism and Women Workers in Industry at the End of the Last World War in Britain, i: History Workshop Journal nr 11, 1981. s 59-118.
41. Mary Poovey: Uneven Developments,London 1989.
42. Thomas Hammar: European Immigration Policy, Cambridge 1985.
43. Carole Pateman: The Patriarchal Welfare State. i: Amy Gutman (ed): Democracy and the Welfare State, Princeton, 1988. s 231-60.
44. Poovey: Uneven Developments.
45. Pat Thane: Women and the Poor Law in Victorian and Edwardian England. i: History Workshop Journal nr 6,1978. s 29-51.
46. F.eks. M.S.Pember Reeves: Round About a Pound a Week, London 1915.
47. F.eks. Jan Pahl: Money and Marriage, London 1989; Julia Brannen og Gail Wilson (ed): Give and Take in Families, London 1987.
48. Se bidragene i Linda Gordon (ed): Women, Welfare and the State, 1990.
49. See Jane Lewis og D.Piachaud: Women and Poverty in Twentieth Century Britain. i:Jane Millar and Caroline Glendinning(eds): Women and Poverty in Britain, Brighton 1986.
50. Wilson: Women and the Welfare State.
- Jane Lewis
All Souls College, Oxford OX1 4AL
United Kingdom